

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2024/1

Szakmai védnökök

Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

Szerkesztők

Bozsoki Petra
Kucserka Zsófia
Laczkó András
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora

Maczelka Csaba

Tördelőszerkesztő

Pap Balázs

Borítóterv

Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék vezetője (7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

ASZTALOS VERONKA ÖRSIKE	
A norvég irodalom szerepe az <i>Élet</i> című lap modernizálási programjában.....	9
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„A múlt visszhangja most is suttog ott...”	
Petőfi Sándor és Madách Imre <i>Tündérialma</i>	31
BALÁZS MIHÁLY	
Horváth Iván (1948–2024)	45

TÁRSALKODÓ

Jankovits László 60

BARTÓK ISTVÁN	
„Az Anyaszentegyházban bévött szokás szerint”	
Adalékok a magyar egyházi retorika korai történetéhez	57
ZSUPÁN EDINA	
Kisműfajok találkozása Janus Pannoniusnál	
A mese poétikai elemei a prózafordításban	65

KRITIKAI LAPOK

HORVÁTH MARGARÉTA	
„Minden írások az mi hasznunkra írtak”	
BARTÓK István, <i>„Tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1530–1580 között</i> , Bp., Universitas, 2023 (Irodalomtudomány és Kritika).....	81
LOVAS BORBÁLA	
Egy erodált hagyaték realitása és a faggatózás jegyzőkönyve	
PAP Balázs, <i>Szemmák: Kéziratok és nyomtatványok a 16. századi magyar protestáns költészetben</i> , Bp., reciti, 2023.	89
A tanulmányok összefoglalói / Abstracts.....	95
A lapszám szerzői	99

Horváth Margaréta

„Minden írások az mi hasznunkra írtak”

BARTÓK István, *„Tőlünk telhetőleg művelni és gazdagítani”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1530–1580 között*, Bp., Universitas, 2023 (Irodalomtudomány és Kritika).

„Tőlünk telhetően művelni és gazdagítani” címmel jelent meg a magyar irodalmi gondolkodást feldolgozó *Irodalomtudomány és kritika* sorozat legújabb kötete, Bartók István kritikátörténeti korszakmonográfiája. A könyv a szerző korábbi munkáihoz hasonlóan Tarnai Andor irodalomtörténeti örökségének folytatójaként tekint önmagára. (13.) Tarnai 1984-ben megjelent, *„A magyar nyelvet írni kezdik”* című munkájában¹ alapozta meg a magyar kritikátörténeti gondolkodás kutatását és annak szemléletét a középkori magyar irodalmi gondolkodásról fellelhető adatok összegyűjtésével és rendszerezésével. Bartók könyve ezt az irányt követve szintén egy meghatározott időszakon belül kívánja megvalósítani irodalomtörténetünk kritikátörténeti feldolgozását: célja a középkort követő, 1530 és 1580 közötti évtizedek irodalmi gondolkodására jellemző fő vonások bemutatása, elsősorban a hazai vonatkozású jelenségekre fókuszálva.

A kritikátörténeti szemlélet már Bartók korábbi munkásságát is meghatározta. Jelen monográfiájához szorosan kapcsolódik két korábbi kötete, a *„Sokkal magyarabbul szólhatnak és írhatnak”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*,² illetve a *„Nem egyéb, hanem magyar poézis”: Sylvester János nyelv-és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben* című.³ Előbbi a szóban forgó kötethez hasonlóan az *Irodalomtudomány és kritika* sorozatban megjelent korszakmonográfia, amely az 1630 és 1700 közötti időszak magyar irodalmi gondolkodásának sajátosságait dolgozza fel. Irodalmi gondolkodáson Bartók (Tarnaihoz hasonlóan)⁴ elsősorban általános követelmény-, illetve szabályrendszereket ért, amelyek mentén a

¹ TARNAI Andor, *„A magyar nyelvet írni kezdik”: Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., Akadémiai, 1984 (Irodalomtudomány és Kritika).

² BARTÓK István, *„Sokkal magyarabbul szólhatnak és írhatnak”: Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai–Universitas, 1998 (Irodalomtudomány és Kritika).

³ BARTÓK István, *„Nem egyéb, hanem magyar poézis”: Sylvester János nyelv-és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*, Bp., Universitas, 2007 (Klasszikusok: Az Irodalomtudomány és Kritika társsorozata).

⁴ TARNAI, i. m., 7.

korszak szerzői szóbeli vagy írásos műveiket alakították. Bartók kötetei többek között az ehhez használatos nyelvi eszközök feltérképezésére irányulnak. E szempontok szerint születik meg később a szerző Sylvester Jánosnak, a 16. század egyik meghatározó alakjának munkásságát feldolgozó könyve is. Sylvester megjelenése előtt a magyar nyelvű irodalom művelésére vonatkozó retorikai, poétikai és verstan tárgyú megjegyzések csak meglehetősen szórványosan fordultak elő.⁵ Noha Bartók könyvének fókuszában Sylvester János alakja áll, a 16. századi szerző nyelv- és irodalomszemléletéről tett állítások már több esetben érintik a jelen monográfiában tárgyalt témákat is, mint például a népnyelvek felértékelődésének folyamatát, vagy ehhez kapcsolódva a magyar grammatikairódom kezdeteit. Ebből a szempontból az 1530 és az 1580 közötti időszakot felölelő munkája szorosban kapcsolódik a Sylvesterről szóló kötethez.

Az új könyv a szerző témához kapcsolódó munkáinak egyfajta szintézisét igyekszik nyújtani. Kitűzött célja, hogy összegyűjtve, kontextusba helyezve láttassa a hazai irodalmi gondolkodást leginkább befolyásoló tényezőket a korban használatos grammatikai, retorikai és logikai kézikönyvek, fontosabb szellemi irányzatok bemutatásával. Bartók további célként jelöli ki, hogy munkájával ráirányítsa a figyelmet olyan nemzetközileg elismert szerzőkre és művekre is, melyekkel a hazai vizsgálatok csak kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkoztak.

Könyvének elő-, majd zárszavában munkáját a mozaikkészítés jellegzetes művészeteti technikájához hasonlítja. Véleménye szerint a különböző kapcsolatok feltárásával felvázolhatóvá válnak azok a kritikátörténeti jelentőségű mozzanatok, melyek az elsősorban hazai vonatkozásban vizsgált korszakot jellemzik és differenciálják, ezáltal teljesebb képet adva az 1530 és 1580 közötti időszak irodalmi gondolkodásáról. A mozaikkészítés eljárását tükrözi a kötet szerkezete is: számos kisebb egységből épül fel, melyeket a szerző öt, egymástól eltérő terjedelmű nagyobb fejezetbe csoportosít. Ahogy arra Bartók maga is reflektál előszavában, könyvét a Sylvester-monográfiájában már alkalmazott módszer szerint állította össze. A kiadvány főbb témáinak tagolása a trivium felosztását követve annak három területéhez kapcsolódik, a grammatikához, a retorikához és logikához. Ez a kötet előző munkájához hasonlóan szintén ötre egészíti ki a fejezetek számát, a vizsgált korszak előzményeit, illetve a Sylvester-kutatás újabb eredményeit tárgyaló részekkel.

Tarnai Andor az általa vizsgált korszak határait az akadémiai irodalomtörténethez igazodva⁶ a magyar irodalom kezdeteitől 1530-ig állapította meg,⁷ a hazai irodalomtörténet kritikátörténeti szempontú feldolgozásának további időhatárait pedig maga jelölte ki az MTA Irodalomtudományi Intézetében működő kritikátörténeti munkacsoport vezetőjeként.⁸ A monográfia mindemellett bevallottan törekszik arra, hogy a megelőző és a vizsgált időintervallumot követő korszak kri-

⁵ Uo., 227–283.

⁶ *A magyar irodalom története 1600-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964.

⁷ TARNAI, *i. m.*, 7.

⁸ A periodizációs kérdésekről Bartók előző korszakmonográfiájában részletesen értekezik: BARTÓK, „Sokkal magyarrabbul...”, *i. m.*, 13–20.

tikatörténetének dokumentumairól is számot adjon, szemléltetve ezzel az olvasó számára irodalmi gondolkodásunk folyamatos alakulását. A szerző az első fejezetben felveti, hogy bár Tarnai nyomán a korszak határai 1530 és 1580 között állapíthatók meg, a nagyobb összefüggések szemléltetésében egyes esetekben túl kell lépünk azokon. Annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk a kijelölt időszak irodalmi gondolkodását meghatározó folyamatokról, szükséges olyan tényezőket is figyelembe vennünk, melyek kívül esnek az adott időkereteken. Erre ad példát munkája első nagyobb egységében, mely az *Adalék egy vizsgált korszak előzményeihez* címet viseli.

Sylvester-monográfiájában a szerző külön fejezetet szentel a magyar grammatikai irodalom kezdeteinek, illetve ehhez kapcsolódva egy Janus Pannonius nevéhez köthető magyar nyelvtannak, melynek létezését azonban a kutatás nem tudja bizonyítani. Jelen kötetében egy ehhez a forráshoz nagyon hasonló megítélésű, állítólag a 15. század végén keletkezett munkára hívja fel a figyelmünket. Lippi Zsigmond *Wi grammaticáját* Bartók kutatásai alapján csak egyetlen, mára már teljesen ellenőrizhetetlen említésből ismerjük: így a kötet érvelése szerint létezése a rendelkezésre álló források alapján, Janus Pannonius grammatikájához hasonlóan, nem bizonyítható, de nem is kizárható.⁹ Bartók mindamelllett, hogy a korszak nyelv- és irodalomszemlélete alapján állításokat tesz annak kapcsán, vajon a forrás létezhetett-e, vagy sem, a kutatástörténet sajátosságait is áttekinti. Így nemcsak az irodalmi gondolkodást a 15. század második felében alakító folyamatokra nyerhetünk rálátást, hanem a kutatás szemléletének időbeni változását is figyelemmel kísérhetjük. A szerző a dokumentum 18. századi említésétől indulva szemléletesen mutatja be, hogyan válik egyetlen, bizonytalan háttérű utalás a szakirodalom részévé, és miként kerül leírásra különböző módokon a vizsgálatban éppen hatályos látásmód(ok) alapján.

A másik, a trivium szakterületeit megelőző nagyobb egység kiegészítése, továbbgondolása a szerző Sylvester Jánosról szóló monográfiájának. Bartók itt azokat az újabb kutatási eredményeket ismerteti, melyeket munkája után publikáltak. A fejezet a friss megállapításokat Sylvester munkáinak keletkezési sorrendjében mutatja be, kiemelve a kritikátörténet számára fontos adalékokat. A szakirodalmi fejlemények összegzésével egyúttal a vizsgált korszakra is nagyobb rálátást biztosít. Ilyenek például a *corycaeus* kifejezés eredetét és lehetséges magyarázatait tárgyaló szakaszok. Az úgynevezett „besúgó diákok” feladata volt jelentést tenni azon tanulókról, akik a tanítás ideje alatt nem latinul, hanem anyanyelvükön szólaltak meg. Pozíciójuk a szerző véleménye szerint nemcsak a latin és a népnyelvek viszonyával, hanem a 16. századi anyanyelvi oktatás sokszor ambivalens helyzetével kapcsolatban is új információkkal szolgálhat. (116.) A ma ismert első rendszeres magyar nyelvtan, a *Grammatica Hungarolatina* utóéletének a szerző már 2007-es monográfiájában is külön fejezetet szentelt. Ehhez kapcsolódnak mintegy kiegészítésül a mű 18–19. századi sorsáról, megítéléséről és kibocsátásáról szóló további egységek. Különösen a Budai Ézsaiással kapcsolatos megállapítások szolgálnak izgalmas művelődés-

⁹ BARTÓK, „Nem egyéb...”, i. m., 57–85.

és tudomány-, illetve irodalomtörténeti vonatkozású adalékokkal. A *Grammatica Hungarolatina* történetének fontos állomása a munka Kazinczy Ferenc-féle kiadása, az ezzel kapcsolatos fejleményeket Bartók a 2011-ben Stemler Ágnessel közösen írt tanulmánya alapján itt is ismerteti.¹⁰ A mű 19. századi utóéletével kapcsolatos vizsgálataik alapján úgy tűnik, hogy az bár Kazinczy Ferenc gondozásában kétszer, 1807-ben és 1808-ban is megjelent, előbbit nem tekinthetjük teljes kiadásnak. Valószínűleg csak pár példány készülhetett belőle próbanyomat vagy korrektúra céljából, a kiadást Kazinczy átdolgozta, mielőtt a munkát szélesebb közönség elé tárta volna. Ez a szerzők meglátása szerint mind Sylvester János utóéletének kutatása, mind a Kazinczy-filológia szempontjából érdekes adalékkul szolgálhat.

Ahogy a kötet egészében, itt is előtérbe kerülnek az anyanyelv megítéléséhez és a szaknyelvi terminológia létrehozásához kapcsolódó adatok. Ezzel kapcsolatban Bartók felhívja a figyelmet egy Trencsényi-Waldapfel Imre nevéhez köthető megállapításra, mely a Sylvester-kutatásban eddig kevés figyelmet kapott. Eszerint Sylvester János sokat idézett megjegyzése,¹¹ melyben a képes beszéd és az egyszerű emberek beszéde között tapasztalható korrelációra utal, ókori párhuzammal rendelkezhet. Trencsényi-Waldapfel megállapítása szerint Cicero a *De Oratoréban* a *translatio* fogalmának magyarázata során szintén a közbeszédben való költői képalkotásra tesz utalást. (112.)

A könyv harmadik és egyben legtekintélyesebb terjedelemmel bíró fejezete a grammatikai és poétikai irodalom kapcsolatát dolgozza fel. Ez nem véletlen, hiszen ezekből nemcsak nyelvtudományi érdekeltségű adatokkal gazdagodhatunk, hanem a korabeli irodalmi gondolkodás nyomait is felfedezhetjük bennük. A forrásokból kitűnik: a grammatika, a retorika és a poétika számos esetben elválaszthatatlanul épül egymásra. (19.) Ahogyan arra Bartók már Sylvester-monográfiájában is utalt, a régiség gondolkodásában az írott szövegek vizsgálata során nyelvi szinten megragadható jelenségek szorosan összefüggtek a szövegek magyarázatával, értelmezésével, sőt a stiláris problémákkal is.¹²

A korszak grammatikai irodalma Bartók megállapítása szerint elsősorban a klasszikus stúdiumokhoz köthető. (119.) Ennek kapcsán a kötet ismerteti azokat a korabeli héber, görög, illetve legnagyobbbrészt latin grammatikákat, melyek hozzájárultak a nyelvi művelődés elősegítéséhez. Az így kirajzolódó európai tendenciákhoz kötődve mutatja be aztán a szerző a hazai vonatkozású, esetleg kiadású grammatikákat, illetve poétikákat. Ezek között elsősorban leíró jellegű nyelvtanokat és egyéb segédkönyveket említ. A fejezetek sorra veszik a korszakban megjelent műveket.

10 BARTÓK István, STEMLER Ágnes, *Mivel meglett, most már tudjuk, hogy nincs: Kazinczy Ferenc 1807. évi Sylvester-kiadása*, MKSz 2011/1, 72–86.

11 „Íl ilyen beszídvén naponkid való szólásában. Il ínekekben, kivált képpen az virág ínekekben, mellyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az lelisben, melly nem egyéb hanem magyar poesis.” *Új Testamentum*, ford. SYLVESTER János, Újsziget, 1541, RMNy 49 (Faksimile kiadása: *Új Testamentum*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai, 1960 [Bibliotheca Hungarica Antiqua, 1], az idézett szövegrész: 16).

12 BARTÓK, „Nem egyéb...”, *i. m.*, 110.

A szakirodalomban leginkább ismert munkák mellett Bartók kiemelt figyelmet fordít olyan forrásokra is, melyek meglátása szerint eddig valamilyen okból kifelől háttérben maradtak. Ilyennek tekinthetjük Molnár Gergely kolozsvári tankönyvprogramját, melynek a szerző szerint egyik fő erénye, hogy olyan nyelvtani összefoglalókat tesz hazánkban is elérhetővé, melyek nemzetközi viszonylatban a legelterjedtebbnek számítottak. (141.) Kiadásainak érdekessége, hogy az általa kibocsátott tankönyvek a különböző nehézségi fokozatok szerint egymásra épültek. Molnár munkájának köszönhető, hogy a filozofikus nyelvszemlélet egyik legfontosabb képviselőjének, az angol Thomas Linacre-nek *De emendata structura Latini sermonis* című könyve megjelenhetett Kolozsváron. Bartók fontos meglátása, hogy Molnár azonban valószínűleg nem George Buchanan latin nyelvű fordítását dolgozta át, hanem a munka a sziléziai Johann Sager közvetítésével juthatott el hazánkba. (170–185.)

A német Leonhard Culmann személyének említése különösen figyelemre méltó érdeme a monográfiának. Ahogy azt a szerző kiemeli, a reformáció korának egyik legnépszerűbb szerzőjéről a magyar szakirodalomban mindeddig kevés szó esett, noha kifejezetten nagy szerepet játszott az anyanyelvi, német szakszókincs megalkotásában. A nevéhez elsősorban teológiai munkák, színművek és tankönyvek fűződnek. Grammatikái, különösen Donatus-átdolgozásai kiemelt figyelmet érdemelnek, hiszen azok magyar területeken is több alkalommal megjelentek. Culmann munkásságának, hatásának és utóéletének ismertetése mellett a könyv függelékében Bartók elérhetővé teszi a feltételezett vagy bizonyíthatóan a szerzőnek tulajdonított Culmann-kiadások listáját. (514–515.)

Bartók leírása szerint a korszak magyar irodalmi gondolkodásának folyamatai összhangban állnak a korabeli európai törekvésekkel. A népnyelvek egyre inkább felértékelődnek, elemeik a klasszikus nyelvek grammatikáiban is felfedezhetővé válnak. Az anyanyelv használatára vonatkozó adatokat a szerző a glosszák, szójegyzékek, szótártörödékek vonatkozásában is tárgyalja. A Sylvester-fejezethez hasonlóan itt is felhívja a figyelmet a korábbi időszakokban tapasztalható tendenciák folytatólagos jellegére, a magyar elméleti szaknyelv alakulására, amit a fent említett források példáin keresztül szemléltet. A kérdéskörhöz szorosan kapcsolódik a hazai anyanyelvű olvasás és írás elterjedésének, jelentőségének, oktatásának részletes ismertetése református, illetve katolikus vonatkozásokban egyaránt. A korszakban, ahogy arra a szerző rámutat, az olvasás- és írásoktatás mellett egyre fontosabbá válik a stiláris igényesség is a szövegalkotásban. Az általa felvonultatott példák a magyar nyelvű írásbeliség felemelésére irányuló törekvésekről tanúskodnak. Láthatjuk, hogy e célkitűzés, melyre a jelen kötet címéül szolgáló idézet is utal, s mely a későbbi századokban egyre határozottabban fogalmazódik meg, már a vizsgált korszakban jelentősen befolyásolta a hazai irodalmi gondolkodást.

A könyv negyedik fő egysége a retorikai irodalom világi és egyházi vonatkozásait tárgyalja. Bartók összefoglaló megállapítása szerint az európai gondolkodásban végbemenő lényeges változások hazánkban is éreztették hatásukat a vizsgált időszakban; a szerző az ókori, középkori gyökerekre visszanyúló elképzelések mel-

lett a humanizmus és a reformáció gondolatvilágát tartja meghatározónak a korszakban. Legjelentősebbeként azokat a kérdéseket említi, melyek az antik szerzők munkásságának a kereszténységgel történő összeegyeztetésére irányulnak. E vonatkozásban veszi sorra a fejezet Erasmus, Melanchthon munkásságának, illetve a hazánkban egyre inkább elterjedő, Molnár Gergely kompendiumával¹³ is kapcsolatba hozható ráimizmusnak a sajátosságait, külön kitérve a hazai vonatkozású szerzőkre, diskurzusokra, elméletekre és forrásokra.

Egyházi retorikák tekintetében Bartók kevésbé látja gazdagnak az 1530 és 1580 közötti időszakot, amit összegzésében a kereslet hiányával indokol. (437.) Megállapítása szerint a szerzők elméleti felkészültségével és gyakorlati módszereivel kapcsolatban leginkább a vallásos irodalom két műfaja, a prédikáció és az imádság szolgálhat támpontokkal, kritikátörténeti vonatkozású ismeretekkel. Ezeknek a megalkotása ugyanis a magasabban képzett egyházi értelmiség feladatkörei közé tartozik az adott időszakban, akik külföldi eredetű munkák segítségével tehettek szert tájékozottságra. A korszakot áttekintve Bartók ismertetése alapján kitűnik, hogy a retorikai szabályok sok esetben kevésbé tűnnek fontosnak a képviselt, a különböző keresztény felekezetek iránti elkötelezettséghez képest. A török terjeszkedés miatt kialakult háborús helyzet szembetűnően befolyásolja a korszak prédikációirodalmának alakulását. Az egyház, az oktatás és a nyomdák nehéz helyzete csaknem művelődési program létrehozására sarkallja a hazai szerzőket. (325–350.) Különösen érdekes adalékul szolgálnak a prédikáció műfajának szóbeli és írásbeli jellegére vonatkozó megjegyzések, valamint a *kérdezkedés* fogalmával kapcsolatos meglátások. Bartók leírása szerint ez utóbbi kétféleképpen is értelmezhető a 16. századi szövegekben, ez a szaktekintélyek megkérdezése mellett a katekizmusok tanításának kérdés-felelet formában való megjelenítését is jelentette. A fejezet második része az imádságszövegek megalkotásának módjaival, az imádság fajtáinak megkülönböztetésével és részekre osztásával foglalkozik részletesen. Utóbbi különösen a *Miatyánk* hazai magyarázatait és értelmezését illetően tekinthető lényegesnek. Bartók megállapítja, hogy az egyházi retorikai könyvekhez hasonlóan az imádság elméletét tárgyaló munkákról sem nagyon tudunk a vizsgált időszakban. Mindennek ellenére a magyar vonatkozású, az imádságszövegek megalkotására irányuló megállapítások vizsgálatából úgy tűnik, azok összhangban álltak az európai tendenciákkal.

A monográfiát a logikai irodalmat tárgyaló rövid fejezet zárja. A 17. század második harmadának kifejezetten nagy számú megjelenéseivel szemben¹⁴ a vizsgált időszak nem bővelkedik hazai vonatkozású forrásokban. A szerző valószínűsíti, hogy ebben az esetben is külföldről beszerzett kiadványok használata állhat a háttérben. Úgy látja azonban, hogy a hiányok ellenére e diszciplína is szolgáltat adalékokat a korszak irodalmi gondolkodásáról. Leírása szerint a szórványosan

13 *Erotematum dialectices libri tres, studiosis scholae Claudiopolitanae ex veterum et recentium dialecticorum praeceptis ad ediscendum propositi a Gregorio Molnar. Claudiopoli, Heltai, 1564–65 k., RMNY 202.*

14 BARTÓK, „Sokkal magyarabbul...”, *i. m.*, 101.

előforduló megjegyzések, továbbá a kevés hazai kiadású kézikönyv az arisztotelészi hagyomány megnyilvánulásait tartalmazza. Emellett feltételezi, hogy Molnár Gergely kompendiuma Ramus és követőinek logikai rendszeréhez is köthető: a munkában tárgyalt inventrix–iudicatrix-felosztásból a korszakban felvirágzó rávizmus hatásaira következtet. Bartók munkáját, előző írásaihoz hasonlóan, figyelemre méltó függelék zárja, amely egyszerűbb hozzáférést biztosít többek között olyan fogalmakhoz, meghatározásokhoz és kiadásokhoz, melyek meglátása szerint eddig a magyar diskurzusban háttérben maradtak.

A monográfia a feldolgozott anyagmennyiség nagysága ellenére könnyen áttekinthető. A könyvben érintett témák azonban, összefüggésben a tárgy szakirodalmi feldolgozottságával, változó mélységben kerülnek kifejtésre, amire a szerző több alkalommal is reflektál. Bár a bonyolult szakirodalmi kérdések részletes tárgyalásának, a komplex összefüggések regisztrálásának feladatát természetesen nem vállalhatja magára egyetlen monográfia, a hullámozó jelleg kétségkívül megnehezíti, hogy az olvasóban valóban átfogó kép alakuljon ki a vizsgált korszak irodalmi gondolkodásáról. Az elsőre szembetűnő egyenetlenségek ellenére mégis teljes képet kapunk. Ehhez nagyban hozzájárul a kötet tagolása, de az előre- és visszautalások is segítenek eligazodni az olvasóknak a korabeli nyelv- és irodalomszemléletről árulkodó dokumentumok között. Az egyes fejezetek és alfejezetek logikusan kapcsolódnak egymáshoz, befogadásukat összefoglalók könnyítik; így a kötet egységes ívet ír le, bemutatva az 1530 és 1580 közötti időszak irodalmi gondolkodásának legfontosabb fejleményeit.